

Középkori ferences templomok barokk átalakítása

Esettanulmányok a török hódoltság területéről

2023.

Tartalom

Bevezetés	2
I. A középkor filozófiája	2
II. A ferences rend	7
III. Ferences rendi építészet.....	8
IV. A jászberényi ferences templom	10
V. Gyöngyösi ferences templom	25
VI. Konklúzió és továbblépés	33

Bevezetés

Ma Magyarországon számos középkori templomot tartunk számon, melyeket a reformáció idején barokk stílusba alakítottak át. Az ehhez kapcsolódó legnagyobb felmerülő probléma, hogy a XVIII. században elinduló tömeges barokk átalakítások a középkori román és gótikus templomokat egységes barokk jellemzőkkel látták el. Ennek hátrányos következménye, hogy 600-800 éves történelmi háttérre visszatekintve egyre inkább fogyatkozik a középkori építészet jellegzetességeit őrző történelmi műemlékeink száma. A középkori építészetet így sok esetben töredékekből kell megismernünk. Ezért tanulmányomban szeretnék a választott templomok elvi rekonstrukciójával leírások és rekonstrukciósrajzok formájában foglalkozni, ezen felül pedig az átalakítások tematikájával, tipizálásával, jellegével és magával a barokk átalakítások jelenségével.

I. A középkor filozófiája

Egyetemes építészettörténetünk tekintetében, mind a gótika, mind a barokk, a leginkább kritikával illetett korstílusok. Szentkirályi Zoltán *a Barokk formai objektivitásáról* c. tanulmányában megállapítást tesz a barokk azon aspektusára, ami a bírálatok legfőbb tárgyát képezhette, habár a tanulmány ezen része csupán a barokkot jellemzi, véleményem szerint, ugyanúgy átvihető az átlagember által sokáig képviselt gótikáról alkotott véleményre is, és különösen annak késői korszakára. „Egészen bizonyos pl., hogy Descartes racionalizmusa szöges ellentétben állt vele; de ugyanezt mondhatjuk a 17. század sok más, a felvilágosodást előkészítő mozzanatáról, pl. a természettudományok szakadatlan előretöréséről is (...) a barokk igen kevésbé esik az emberiség szellemi haladásának irányába, s jövőt tápláló világnézeti hatása csekély: nem nyúlnak hozzá vissza gondolatokért, tanácsokért, mintákért, amint az antik művelődés, a reneszánsz vagy a felvilágosodás nagy korszakaival ma is tesszük”.¹

Tehát észrevételem szerint párhuzamot képezhet a barokk és a gótika között az a gondolatvilág, mely az évszázadok során egyre racionalizálódó polgárság kialakulásának eszmeiségéhez látszólag nem adott hozzá különösebb értéket. Szentkirályi Zoltán ugyanezen tanulmányában Wilhelm Hausenstein szavain keresztül egy újabb megállapítást tesz, melyben párhuzamot von a két korstílus között, és a barokk eredetét (ha csak egy hasonlaton keresztül is) kapcsolatba hozza a gótikával. „Wilhelm Hausenstein azt írja a *Vom Genie des Barock*

¹ (Szentkirályi 2006) 86-87. p.

1956-ban megjelent új kiadásának epilógusában: *A barokk keletkezése (...) a művészettörténeti fejlődés belső logikájának köszönhető: a történelem dialektikája szerint a reneszánsz statikus-humanisztikus képe után egy dinamikus folyamatnak kellett következnie, mely a (...) humanioráktól ismét a metafizikus, az immanenstől a transcendens felé utal (...) Az új a rinascimento öntudatosan pogány vonásain túl a középkori jámborsághoz nyúl vissza, ha nem is szándékosan, de mindenesetre ténylegesen. A barokk úgy fejlődött túláradó módon, mint a renaissance és gotika szintézise.*”.²

A középkort sokáig csak az elnyomó értelmetlen feudális uralommal átitatott, a dogmatikus egyházi rendszer hatalmát megerősítő, a művészet és kultúrát háttérbe szorító tekintélyelvű társadalomnak tekintették. A XX. században a középkor kutatásával foglalkozó medivisták ismételten elkezdtek foglalkozni a korszak tanulmányozásával, más művészettörténeti korokhoz hasonló alapossággal. Ennek hatására nagyobb jelentőséget kezdtünk tulajdonítani a korszaknak és még jobban árnyaltuk az egyébként sem fekete-fehér középkor képét. Jobban megfigyelve a kor kultúrtörténetét, szembetűnő, hogy a Földközi-tenger térségének kulturális életét az iszlám és keresztény világ alakította. A görög tudományok, köztük a filozófia Európába való eljutását az arabok biztosították. Alexandre Koyré, orosz származású francia filozófus szavaival élve: „*az arabok voltak a latin nyugat tanítói és nevelői*”.³

A középkor kutatása iránt érzett passzivitás főként az újkor és a XIX. század elején csúcsosodott ki és nagyrészen a felvilágosodáshoz és a német idealizmushoz köthető. Azon belül is a Georg Wilhelm Friedrich Hegel német idealista filozófus kezelte talán legnagyobb megvetéssel a középkort és filozófia egyik irányzatát, a skolasztikát. Az *Előadás a filozófia történetéről* c. művében kifejti véleményét, miszerint a korszakot „*hétmérföldes csizmával*” kell átlépni. Annak fényében, hogy a nem túl távoli múltban nem számított ritkaságnak a filozófiatörténet tanulmányozása során, a görög filozófia vizsgálatát követően (kihagyva a teljes középkort) a Descartes-féle racionalizmusra való ugrás, talán a „*hétmérföldes csizma*” hasonlat nem is tekinthető oly mértékű túlzásnak. Andrés Martínez Lorca kortárs filozófus a *Középkori filozófia* c. művében élesen bírálja Hegelnek, a középkorról alkotott véleményét és főként a „*pángermanikus delíriumnak*” és a források figyelmen kívül hagyásának tudja be azt.⁴

Annak ellenére, hogy napjainkban a középkor kutatását, művészetét és filozófiáját szinte teljes mértékben egyenlőnek tekintjük más korstílusával, mégis fontosnak gondolom,

² (Szentkirályi 2006) 86-87. p

³ (Lorca 2015) 7.p

⁴ (Lorca 2015) 8-9.p

hogy röviden beszéljek a skolasztika és gótika kapcsolatáról, hiszen az szervesen hozzájárul a középkor építészetéhez és segít rávilágítani a barokk átalakítások ideológiai problematikáira is.

Gyakran hajlamosak vagyunk a reneszánsznak tulajdonítani a rég elveszett görög kultúra újjászületését, és ha csak az építészet perspektívájából nézzük, egyértelmű a hasonlóság az ógörög és római építészet és a reneszánsz között. Viszont annak feltételezése, hogy a gótika idején a görög gondolkodás és a kor kulturális vívmányai a feledés homályába vesztek, véleményem szerint távol áll a valóságtól.

A Nyugat-Római Birodalom bukása után a katolikus egyház, mint egység megerősödött, de kulturális szempontból kiüresedett. A patológusok feladata volt a Kr.u. I. századtól az ókori kereszténység tárgyi és írott emlékeinek vizsgálata a kora keresztény kultúra meghatározása. Ám a patológiára nagy hatással volt Platón, a Kr.e V. és IV. században élő görög filozófus. Platón metafizikáját (barlang hasonlat) és antropológiáját (a racionális lélek örökkévalóságáról) jól fogadta a korabeli teológia. A középkori filozófiát meghatározó görög filozófusokhoz sorolhatjuk Plótinoszt az alexandriai neoplatonista filozófust. Tanai szerint a „Nouszból” (Platón szerint a Nousz az ideák megismerésének képessége, míg Arisztotelésznél a lélek legtisztább része) „(...) ered a Világ Lelke, amelynek kettős aspektusa van. Az egyik az értelmes világ felé irányul, a másik pedig közelebb áll a természet világához. A létezők tehát az Egy tökéletességtől az anyag legalacsonyabb fokáig jutnak, ahol a fény sötétséggé hígul.”⁵ A gondolat folytatása, miszerint az aszkézissel (sajátmagunk megfosztása az anyagi világ javaitól és az alacsonyrendű emberi vágyaink fékezése a lélek tisztasága érdekében) az erények gyakorlásával lelkünk képes a szakralitás extázis oly fokára jutni, melyben lehetségessé válik a Nousz szemlélése, miáltal elmerülhetünk a Világ Lelkében. Ez elvben nagy hasonlóságot mutat, főleg a ferences és más szerzetesrendek által képviselt egyházi tanítással. A patológia természetesen sokáig hadilábon állt a platóni és görög filófiával. Ingadozott annak elutasítása és magába szívása között, bár a neoplatonista filozófiát lényegében a vallás szinkretizmusaként is tekinthetjük és jellemezték is hasonlóan a korszakban. Az időrendiség ellenére, a skolasztikát meghatározó talán három legfontosabb görög filozófus egyik volt még Arisztotelész, akinek tanai viszonylag későn kapcsolódtak a középkor filozófiájához.

A skolasztika egyik fő kérdése és problémája tehát a középkori katolikus teológiának és az ókor görög filozófiának az összeegyeztetése volt. Az esztétikai problémáinak nagy részét szintén az ókorból vette át. Kérdéseit azonban új kontextusba helyezte azzal, hogy a katolikus

⁵ (Lorca 2015) 33-34.p

látásmód jellemzőit választotta a diskurzusa tárgyául. Az emberről, világról és istenségről vallott felfogást helyezte a központba. Esztétikai szempontból fontos megjegyezni, hogy létezett az intelligibilis szépség fogalma, mely szorosan kapcsolódott a metafizikai értelemben vett és az erkölcs harmóniájából adódó tündökléshez. „*Ilyen értelemben írja Curtius (1984, 12.3): Amikor a skolasztika szépségről beszél, akkor Isten egyik attribútumát érti rajta. A szépség metafizikájának (például Plótinosz) és a művészetelméletnek nincs semmi köze egymáshoz. A „modern” ember azért értékeli fel túlzottan a művészetet, mert elvesztette az intelligibilis szépség iránti érzékét, amely az újplatonizmusnak és a középkornak sajátja volt... Olyan szépségről van itt szó, amelyről az esztétika nem tud fogalmat alkotni.*”⁶

Véleményem szerint, annak ellenére, hogy a gótika nem hordozza magán az ókori görög építészet jegyeit oly hangsúlyosan, mind a reneszánsz, filozófiai és kulturális értelemben, mind a humanizmusában, mint a skolasztikában egyaránt fontos szerepet játszott a görög filozófia. A skolasztika pedig gótikus építészetre volt nagy hatással. Nem elhanyagolhatóak a közöttük térben és időben megjelenő párhuzamok, melyek annyira jelentősek, hogy a korszak bölcseletét kutató filozófusok és a művészettörténészek anyagaikat ugyanazzal a módszerrel korszakolják.

Lanfranc és Canerburyi Szent Anselm megkísérelték a teológia és a filozófia ellentétéinek feloldását. Tevékenységük „dokumentálását” Abélard és Gilbert de la Porrée francia skolasztikusok és teológusok kezdeményezték a XII. század első felében. Tehát elmondható, hogy a kora skolasztika térben és időben egyaránt bontakozott ki a gótikus építészettel, melynek kezdetét a Saint-Denis apátság építéséhez kötik. „*A gondolkodás és építészet új stílusa egyaránt (opus Francigenum) arról a vidékről terjedt el*”.⁷

A gótika kicsúcsosodásakor a Chartres-i vagy a Bourges-i katedrális építésénél Nagy Lajos uralkodásának idején /1226-1270/ dolgoztak a skolasztika legmeghatározóbb alakjai mint (a teljesség igénye nélkül) Szent Bonaventura, Aquinói Szent Tamás vagy Halési Alexander. Ezt a kort nevezzük, a gótika, és a skolasztika „klasszikus” időszakának.

Az Arisztotelészi tanok elfogadására és teológiába való integrálására utal, hogy habár még mindig a halhatatlan lelket részesítették előnyben, mostanra már inkább testet összefogó és szervező résznek tekintették, mintsem attól teljesen független szakrális állandónak. Továbbá, hogy: „*Isten létét, Isten létének bizonyítékát inkább teremtményében mintsem a priori keresték*”⁸ egészen Szent Bonaventura és Aquinói Szent Tamás 1274-ben bekövetkező haláláig.

⁶ (Eco 1987) 15.p

⁷ (Panofsky 1951) 6.p

⁸ (Panofsky 1951) 7.p

Az elkövetkező félévszázadot tartjuk a klasszikus gótika és skolasztika utolsó szakaszának. Szent Tamás halála után három évvel, Szent Ágoston tanait ünnepélyesen megtagadta és tovább hirdette sajátjait, (melyek a skolasztika klasszikus korában háttérbe szorultak) amik a hit és az értelem egymástól való függetlenségét hirdették, amik teljesen ellentétesek voltak Szent Tamás tanaival. Hasonlóan a gótikus építészethez, ahol „klasszikus” székesegyházak építése is háttérbe szorult, és helyette kevésbé rendszerezett régies megoldásokat kezdtek alkalmazni. A skolasztika tanításai pedig két végletre alakultak, főleg a koldulórendi építészetben volt különösen feltűnő, hogy a közhelyesség szintjére egyszerűsítették, vagy szükségtelenül bonyolították azokat. A XIV. század első felét tekintjük a klasszikus és kései skolasztika elválasztó szakaszának, mely továbbra is jelen volt, de Szent Tamás és Johannes Scotus Erigena iskoláit leszámítva gyengült. A köztudatban fennmaradt skolasztika egyfajta agnoszticizmusba fordult át.

Talán ez a kettőség vezetett a művészettörténet meghatározó korszakához. A gótikus művészet regionálisan bomlott stílusokra, de mindenhol jelen volt a kibontakozó szubjektívizmus, mely legjellemzőbb újítása a perspektíva megjelenése volt. A perspektivikus felfogása a térben Giotto és Duccio kezdeményezése után jelent meg a képzőművészetben. Viszont a perspektívát ebben az olvasatban nem tekinthetjük pusztán vetítő síkoknak és a tér imitálás eszközének.

William Ockham, angol ferences rendi szerzetes úgy vélekedett, hogy a perspektíva közvetlen lépcsőfok a későbbiekben kibontakozó „naturalizmushoz”, amit visszavezethetünk az Arisztotelészi tanításokhoz, és nem mellesleg megágyaz magának a végtelen fogalmának is. Eszerint az egymást metsző egyenesek találkozási pontja, az az enyész pont mely végtelen távolságba helyezkedik el a szemlélőtől. A tájképek és portrék „(...) *azáltal keltik fel a végtelenség érzetét, hogy a nézőt ráébresztik az istenteremtés végtelen változatosságára és korlátlanságára.*”⁹ Viszont ezt a perspektívát nem tekinthetjük csupán a kétdimenziós képzőművészet kiváltságának. A szobrászatban és építészetben is hangsúlyos gondolkodásbeli változás alakult ki, mely alapot képez a képzőművészet térbeli fejlődésének egészen napjainkig.

Véleményem szerint Arisztotelész materializmus, a neoplatonista panteizmus, az emberi test (ha nem is nagymértékű) fogalmi erősödése és a középkorban kibontakozó naturalizmus, ideértve a gótika klasszikus időszakában természetet reprodukáló ornamentikát és a perspektíva megjelenése, mint sok apró indikátor kismértékben szerepet játszottak és hatást gyakoroltak a reneszánsz humanista törekvéseire.

⁹ (Panofsky 1951) 9.p

II. A ferences rend

Az előzőekben szó esett Giottoról, akinek neve szorosan köthető a ferences rendhez, hiszen munkáinak témái sok esetben a ferences hagyományokon alapultak. Az assisi templomban található festmény, melyen Szent Ferenc tartja az éppen összedőlőben lévő lateráni bazilikát, remek metaforája a társadalmilag növekvő, de kulturális és ideológia értelemben hanyatló egyházra, melynek kulturális deflációjához szorosan hozzájárult a szerzetesrendek alapítása, a térnyerését ekkora kezdő skolasztika és gótika. Giotto festménye egyike a ferencesrend legkorábbi legendáinak és a legendák vizuális olvasatának első megtestesülései közé tartozik.

Giotto festményének témája azért is különleges, mert a legenda szerint III. Ince pápa elé is ez a kép tárult álmában, melyen Szent Ferenc tartja vissza az omladozó templomot a pusztulástól és ennek hatására fogadta a bebocsájtást kérő „12 koldus külsejű embert” kiknek szóbeli engedélyt adott a prédikálásra.

1206-ban az elsők között egy Domonkos nevű ágostonos kanonok kezdte meg a dominikánus rend alapítását, ami rendkívül gyors terjedésnek indult és 1256-ra Magyarországon is elterjedt. A ferences rend 1217-re már ötezer követőt számolt és 1223-ban írásban is megkapták az engedélyt a prédikálásra III. Honoriusz pápától. 1274-ben a II. Iyoni zsinatot követően megtiltották a koldulórendek alapítását, ezzel kiszorítva a magyar pálos rendet. Ebből kifolyólag a már megalakult dominikánus és ferences rendnek nagyobb lehetősége lett a magyarországi elterjedésre. 1230-ra az akkori keresztény világot tizenhét ferences és tizenegy dominikánus provincia hálózta be, az 1400-as évekig pedig 1400 ferences és 600 dominikánus rendház volt található a területen. A nagymértékű terjedés köszönhető annak is, hogy a XII. században a császárság hatalma csökkent, gazdasági fellendülés és demográfiai növekedés indult el. A kiépített gazdasággal rendelkező, fényűzést folytató egyház ki volt téve a vándor prédikátorok kritikájának, akik ekkor is a krisztusi szegénységet hirdették, így nagyobb bizalommal fordultak feléjük és népszerűségük nőtt a városokban és a városok külső területein is, ahova az egyház képtelen volt eljutni. Remek ellenpélda ezzel szemben a Ciszterci rend, amit a Dél-Franciaországi eretnek mozgalom leverésével bíztak meg, de sikertelenségéhez hozzájárulhatott a hitelvesztettség, amit a fényűzőéletmód folytatásával ért el.

A dominikánus rend elsősorban az eretnokség visszafordítására törekedett, de szelíd eszközökkel, mint a prédikáció. Ezért is nevezték őket „*Ordo Fratrum Praedictorium*” -nak, azaz a prédikáló testvérek rendjének. A tömegeket a szegénység eszközével próbálták megközelíteni, hasonlóan a ferences rendhez. Viszont a ferences rend nem táplált nagy elvárásokat noviciusaik felé, a dominikánusokkal szemben, ezért lehet, hogy elterjedésük a XV. század elejére jócskán lehaladt a domonkosokét.

Szent Ferenc 1223-ban kiadta reguláját „*Regula bullata*” címmel. A regula későbbi változtatásait a testvérek egyrésze nem nézte jó szemmel, így a XVI. században az obszervánsok kivált a ferences rendből, és életüket a legszigorúbb szegénységi fogadalom megtételével élték tovább.

A középkori Magyarország agrár falusi jellege miatt, a főként nagyvárosokhoz szokott rendnek az ország nem volt túl vonzó. Mégis az 1221-ben betelepült dominikánusok után a 1226-ban a ferencesek is megjelentek. 1242-re tíz dominikánus és öt ferences kolostor volt Magyarországon. A XIV. századra a ferences hagyományú Anjou háznak köszönhetően, új második ferences provincia, Bosznia jött létre, és a század végére már tizenegy rendházzal rendelkeztek.¹⁰

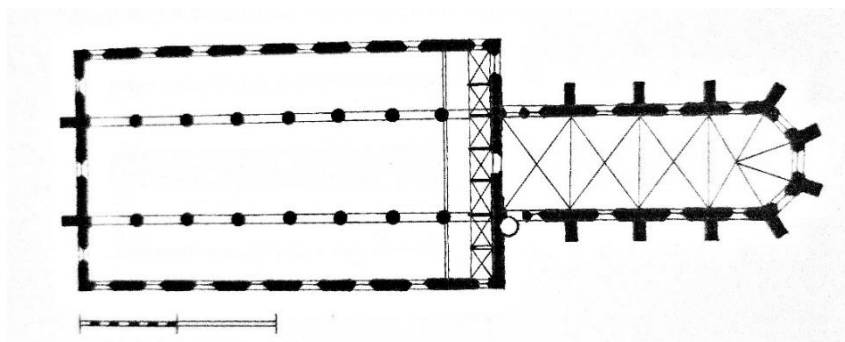
III. Ferences rendi építészet

Európában a szerzetes rendi építészet is (mint maga a gótikus építészet) regionálisan változtatta stílusjegyeit. Meghatározhatunk azonban általános hasonlóságokat a koldulórendi építészetben, melyek egyaránt minden területre jellemzőek voltak. Elsődleges szempont a prédikációs tevékenységekből kifolyólag a tágas templomtér volt. A figyelem központjába inkább a szószék, mint a szentély került. A különféle szerzetesi szabályzat által előírt tevékenységek (közös imák, zsolozsmák stb. ...) a szentélyek átalakítását igényelte. Egyszerű, nem túl magas harangtornyait a szentély mellett helyezték el, hogy közvetlen elérésük legyen a haranghoz, például a zsolozsmák során, melyeknek részét képezte a harangjáték. Ezzel együtt fontos volt a jó akusztikus viszony is. „*Erre az új rendeltetésű templomtérré kitűnő, szinte változtatás nélkül felhasználható mintát adott a ciszterciták által gótikussá formált délfrancia-katalán templomtípus, melynek egyhajós, fa fedélszékszerkezettel fedett változatát a rendalapító Szent Ferenc és Szent Domonkos szülőföldjén igen kedvelték.*”¹¹

¹⁰ (Fügedi 1994) 15-18.p

¹¹ (Sódor 2013) 102.p

A regionálisan elválasztott stílusok közül három archetípust különböztethetünk meg. Az Itáliai koldulórendi építészet meghatározó elemei közé tartozott a csarnoktér, hangsúlyos keresztházzal, amit egészen a templom keleti részébe a szentélyig toltak. Ez jól megfigyelhető az Assisi San Francesco templomnál, de ezeknek a jegyeknek nagyobb léptékű használata ugyanúgy megfigyelhető a háromhajós firenzei Santa Croce templom esetében is. A francia kolduló rendi építészet jellegzetességei közé tartozott többek között, a templomkontúrt nem megtörő alaprajzi elrendezés, többhajós keresztház nélküli templomtér, esetenként kápolnakoszorúval és körüljárható szentéllyel. A normand gótikát idéző összképpel. Geográfiai szempontból viszont nem meglepő, hogy a magyarországi ferences építészet, főként a német és cseh gótikából merített ihletet. Ha megvizsgáljuk Esslingen Szent Domonkos templomát, egyértelmű hasonlóságot tudunk vonni a tanulmányban szereplő vizsgálandó templomainkkal és más klasszikus magyar ferences templommal is.

Esslingen Szent Domonkos templom /1250-1268/ (forrás: Sódor Alajos - Gótika)

Alapvető jellegzetességei közé tartozik a hosszított, boltozott szentély. Keresztház nélküli, ám a hosszház és a szentély elválasztásánál megtört alaprajzkontúr. Hangsúlyos diadalív és a nyitottfedélszékes vagy sík famennyezetes hosszház. A magyarországi példánk nagy része egyhajós, kizárólag a hosszház déli oldalára elhelyezett ablakkal. Ezen kívül az általános koldulórendi építészethez hasonlóan, a középkorban épült torony mindig a szentély közelében kapott helyet.

Tanulmányomban szereplő vizsgálandó templomokat az esslingeni templom típusa és az utóbb kiegészített jellemzés alapján szeretném vizsgálni. Az általam felvázolt templomtípus lesz tanulmányom szempontjából az universale, mihez mérten fogom templomaim tipizálását végezni.

Kutatásomban a Bauforschung módszertan alapján az épületeket tekintem elsődleges forrásnak. Nagy hangsúlyt helyeztem az épületek személyes roncsolás mentes vizsgálatára és a korábban végzet épülettörténeti vizsgálatok tanulmányozására. Ezt követően pedig a Magyar

Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ szekcióinak vizsgálatával foglalkoztam. Ezen túlmenően a jászberényi ferences templom szentélyében és hajójában lézerszenkeres felmérést végeztem, aminek eredményeit és módszereit az említett templomról szóló szakasz végén ismertetem.

IV. A jászberényi ferences templom

Habsburg birodalom XIX. századi Kataszteri térképe (forrás: Arcanum Digitális Tudománytár)

Első vizsgálandó templom a Jászberényi barátok temploma, az egykori ferences kolostor részét képező templom. A város a Jászság központjában helyezkedik el, mely a mai Jász-Nagykun-Szolnok megyében található. A terület a középkorban nem képezte részét a Szent István által alapított 48 vármegyének. A Jászkun kerület független területi egység volt, adómentességgel rendelkezett és közvetlenül a király alá tartozott. A török hódoltság alatt olvadt be a terület a vármegyerendszerbe, majd a Dózsa György féle felkelésben való szerepvállalás miatt elvesztette adómentességét és a XVIII. században vált önálló adózó kerületté. Mai nevének utolsó tagját vélhetőleg a Szent Gellért-mondákból ismert Gellért kísérőjeként megjelenő Szaunik ispánról, a megye elsőszámú várispánjáról kaphatta. Nevének első két tagja pedig a Zagyva menti térségre letelepített jász és kun népcsoportoktól eredeztethető.¹²

¹² (Kristó 2003) 104-110. p.

Jászberény és kerülete nevét a honfoglalás után betelepülő jászokról és kunokról kapta, akik egyidejűleg érkeztek az országba. Habár eredetük nem tisztázott, legvalószínűbb teória, hogy a Fekete-tengertől északra elhelyezkedő területről (melyet Theodor alán püspök Kis-Alániának nevezett) származtathatók. Nekik egy részük menekülhetett el a területről Kötöny megmaradt kun csapataival 1237-38 körül, az újabb mongol támadás miatt. A jász-kun törzsek a XII. század közepén IV. Bélától kaptak engedélyt a letelepedésre. Ám 1242-ben Kötöny meggyilkolása után a jászok a kunokkal együtt kivonultak az országból, csak a tatárjárás után tértek vissza.¹³ Mindkét népcsoport félnomád állattenyésztő, a honfoglaláskori magyarokhoz hasonló pogány életmódot élt. Vélhetőleg ez lehet az oka, hogy a térségben nagy számban voltak szerzetesrendek, akiknek célja főként a pogány lakosság integrálása volt.¹⁴

A jász-kunokat először a domonkos szerzetesrend kezdte el téríteni, ám a saját jogkörrel, független törzsfőnökök általi vezetéssel rendelkező jász-kunoknál ez nem vezetett sikerhez. Végül a ferences rend ért el kimagasló sikert a jász-kunok integrálásában. Vélhetőleg már a domonkos szerzetesekkel egyidejűleg megkezdtek a pogány népek térítését. Erre bizonyítékként szolgál többek között III. Miklós pápa 1278. október 7.-én írt bullája is, „amelyben a pápa említést tesz a kunok közt már akkor működő ferencesekről.” Itt leszögezendő, hogy egészen a XIV. századig nem tettek különbséget a kun és jász népcsoportok között, ezért a korabeli írásos feljegyzések egyaránt hivatkoznak kunként, mint a kunokra és a jászokra. Szent László király a legenda szerint a jászokra hagyományozta a Zagyva két partja menti síkságot. I. Károly 1323. március 8.-án kiállított kiváltság- és szabadságleveléből megfigyelhetjük, hogy az említett jász nemesek legtöbbször már keresztnéve is volt. Ez arra enged következtetni, hogy a jászság egy bizonyos rétege e korban már meg volt keresztelve. Ebben nagy szerepet töltött be a ferences szerzetesrend térítő munkája is. Nem véletlen, hogy már akkor is fontos központi szerepet betöltő, később a jászság központjának nevezett Jászberényben építették fel kolostorukat a XV. században.

A templomépítés részben a Mátyás király idejében bekövetkező gazdasági növekedésnek is volt köszönhető. A jászok a templomépítés megkezdése előtt Mátyás királytól kértek engedélyt. Erre bizonyíték a vatikáni levéltárban őrzött korabeli hiteles levél másolata, melynek címzettje IV. Sixtus pápa volt, és Mátyás király küldte a ferences rend magyar tartományának magasrangú alakjával, Igali Fábiánnal 1472-ben. Habár a templom építészeti körülményeiről sok konkrétumot nem tudunk, újabb művészettörténeti kutatások arra tesznek

¹³ (Selmeczi 2007) 102. p.

¹⁴ (Molnár 1951) 261. p.

utalást, hogy létezett Magyarországon egy ferences rendi építőműhely, ami a visegrádi udvar támogatását is élvezte.¹⁵

A jászberényi ferences templom (forrás: jaszság.eu és wikipedia.org)

A templom külseje igazán magával ragadó, egyszerű, díszítetlen, viszont már külső jegyein felfedezhető a ferences építészeti múlt. Az épület mindkét oldalán a hajó és a szentély hosszában tizenkét lépcsőzetes ereszpárkányos támpillérek helyezkednek el.

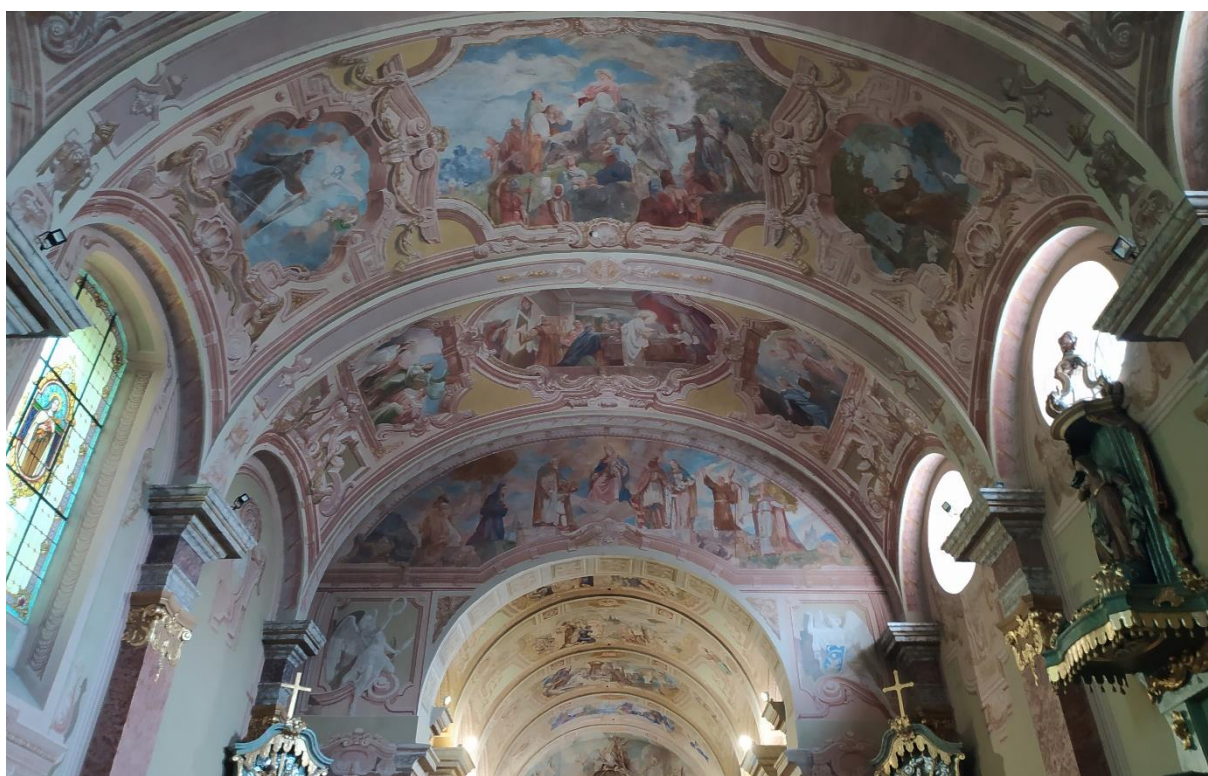

A kép a szentély északi falának ablakait ábrázolja, középen a középkori ablakkal (forrás: saját)

¹⁵ (Szántó 1974) 15-17.p.

Északi oldalról a szentély két nagy ablaka foglal helyet. Köztük viszont kirajzolódik egy kisebb csúcsíves, kávas román befalazott ablak, ami a középkorban befalazása előtt, vélhetőleg a szentélybe való fénybejutásáért volt felelős. A hosszház északi oldalán szintén láthatunk három nagyméretű ablakot, ami viszont szembe megy a középkori hagyományokkal, hiszen a hajó északi oldalára nem építettek ablakokat. Az nyugati oldali ormfalon található a templom bejárata, középre tájolt ablaka és padlásbevilágítója. A templom déli oldalán ma a jászberényi idősök otthona helyezkedik el, az egykori barokk és vélhetőleg középkori kolostor helyén. A hajó déli bevilágításáért pedig ovális ablakok felelnek. A harangtorony szintén a szentély déli oldalán foglal helyet. A szentély pedig kelettel sokszögzáródású.

A templomkülsővel ellentétben az enteriőr teljesen barokk benyomást kelt. Egyhajós, hajójában hat csehsüveg boltozatos mező található, ami lizéna szerű pillérekre támaszkodik. Bejáratánál orgonakarzat foglal helyet. A hajó déli oldalán az újkori gyóntatófolyosó terül el, melyen keresztül vagy közvetlenül a szentélyből eljuthatunk a sekrestyébe. A szentély, hasonlóan a hajóhoz süvegboltszakaszokra osztott.

kép a templom mai süvegboltozatáról (forrás: saját)

A helyszíni kutatás során számos érdekes részletre találtunk utalás a templom történetét illetőleg. Elsőként talán a számomra legérdekesebb kérdésre, a templom egykori boltozatára kerestem választ. A jászberényi templom esetében felhasznált elsőszámú szakirodalom Szántó

Konrád – *A jászberényi ferences templom története c.* könyvében egy, az én olvasatomban, nem egészen megválaszolt kérdést véltem felfedezni.

Szántó Konrád a középkori boltozat kérdésével kapcsolatban idéz a *Technika c. folyóirat 1944-es évfolyam 5. számából*, melyben kísérletet tesznek annak meghatározására. Egy talált, a boltozathoz előkerült bordadarab kapcsán arra következtetnek, hogy a szentély vélhetőleg keresztboltozással volt lefedve, míg a hajó a szegedi ferences vagy a nyírbátori református templomhoz hasonlóan gazdag hálósboltozással fedett lehetett. Szántó Konrád ezzel szemben úgy vélte, hogy a hajó nyitott fedélszékes vagy sík famennyezetes lehetett. Állításának igazolása érdekében három fő érvet hozott a logikára és templomtörténeti feljegyzésekre támaszkodott:

- *„A már említett bordakő azt igazolja, hogy a templom egyik része valószínűleg be volt boltozva, és ebben az esetben a kisebb fesztávú szentély boltozására nagyobb volt az esély.”*
- *„1758-ban, mikor a hajóra új tetőzetet építettek, a helyi krónikás említi a boltozást, de helyét nem: „A kétszeres tartományfőnök annak idején még látta a régiboltozat egy részét, de a krónikás nem mondja meg, hogy a tartományfőnök a régi boltozatrészt a templomnak melyik részén látta, hanem csak általánosságban szól a templom régi boltozatáról.” Minthogy a hajónak nem volt boltozata, csak a szentélynek lehetett.”*
- A harmadik érvnek magát a jelenséget használta, miszerint a hazai ferences gótikus templomok szentélye mindig boltozott volt.¹⁶

Személy szerint, mindhárom érvben éreztem némi kikezdhetőséget, és kételkedésemre ráerősített a tény, hogy a templom körül huszonnégyszáz masszív támpillér helyezkedik el. Szántó Konrád magyarázata szerint a pillérek a hajó vastag falának terhét veszik fel. Ám a támpillérek használata kizárólagosan a horizontális terhek felvételére irányul. Ezért elkezdtem helyszíni vizsgálatomat a padlástérben.

Az első megfigyelhető érdekesség ezzel kapcsolatban a padlásfödémről 2.15 m magasságban a padlás falának levakolása. Tényként kezelhetjük, hogy a középkorban a padlást nem vakolták. Ez arra enged következtetni, hogy a templom belmagassága magasabb volt. Ezt az állítást az is alátámasztja, hogy a hajó déli falában megfigyeltem a középkori, gótikus csúcsíves ablak maradványait is. Az épület nyugati oldala felé haladva még kettő másik ablak

¹⁶ (Szántó 1974) 26-27.p.

részletet találhatunk, ami valószínűvé teszi egyrészt, hogy a középkori templom hajóját három ablak világította be a déli oldalról, másrészt pedig egyértelművé teszi, hogy a templomtér belmagassága valóban magasabb volt a mai állapotához képest.

*A baloldali képen a padlás északi fala látszik a felvakolással,
a jobboldalin pedig a déli falon található a középkori ablak csúcsíve (forrás: saját)*

Ezt a megfigyelést követően boltvállakat vagy egyéb boltozatra utaló jeleket kerestem a falon, de keresésem eredménytelenül zárult. Tehát ha elfogadjuk, hogy a templom belmagassága megközelítőleg 2.15 m-el magasabban volt, ám a szakaszon egyáltalán nem találhatunk boltozásra utaló jeleket, véleményem szerint megerősíthetjük Szántó Konrád állítását, miszerint a templom tényleg boltozatlan volt. Ehhez hozzájárul, az a tény is, hogy a tornyon keresztüli megközelítések a szentély feletti padlásrészről a hajó feletti padlásrészbe való eljutáshoz egy magas tűzfalon kellett átmászni. A tűzfal funkciójából adódóan a tűz terjedését gátolja, ám amennyiben a teljes templomtér boltozva van, nincs rá feltétlenül szükség. Személyes véleményem szerint mivel az északi és déli falakon nem találtunk gerendafészeket, valószínűbbnek tartom a nyitott fedélszék lehetőségét, de ennek alátámasztására nem találtam konkrét bizonyítékot.

A padlás további vizsgálata során megfigyeltem a nyugati oldal oromfalát. A háztörténet alapján tudjuk, hogy a fal szélei eredetileg meredekebb szöveget zártak be, de a XVII. században tetejét lerobbantották. A fal nem szenvedett nagyobb károkat, de dőlésszögét hegyesebbre vették, így csökkentették a fal magasságát is.

Megfigyelve az oromfalat több érdekesség is feltűnhet. Egyrészt a fal két oldalán 3-3 gerendafészeknek tűnő lyuk található, ám ami érdekesebb, hogy a gerendafészek alatt két

nagyobb méretű lyukat figyelhetünk meg. Az egyik felett jellegzetesen faragott nagyméretű követ is találhatunk, amely első ránézésre áthidalónak tűnik.

A bal felső képen az északi oldal felőli „áthidalós” rész és a három gerendafészek.

Jobb felső képen a déli szárny felőli ablak méretű lyuk.

Bal alsó képen közeli felvétel a déli oldal egyik gerendafészekéről.

Jobb alsó képen közeli felvétel az északi oldal egyik gerendafészekéről.

(forrás: saját)

Közelebbről megvizsgálva a déli fal felőli gerendafészeket látható, hogy egy fa gerenda fut keresztül rajtuk (bal alsó kép). Úgy gondolom, nem zárhatjuk ki a lehetőségét, hogy a falban lévő nagyobb lyukak kisméretű gótikus padlásbevilágítók lehettek. Nem ritka középkori templomoknál, hogy egy nagyobb ablak helyet két kisebb bevilágítót helyeznek el a padlástérbe.

Továbbá megfigyelhető, hogy a templom északi és déli falát és a boltöveket vonóvasak húzták össze, hogy megakadályozzák a falak további nyílását. Az 1868. június. 21.-én bekövetkezett földrengés nagy károkat okozott az épületben, ezt követően júliusban, augusztusban és szeptemberben is földrengések rázták meg a templomot. A korabeli leírások alapján a templom az összeomlás szélére sodródott. A ferences rend Szódy József építésszel

kötött szerződése alapján 1868. októberében kezdték el a vonóvasak felhelyezését, hogy az elszenvedett károk javítását először a falak összehúzásával kezdjék. A munkálatokat 10.-ére fejezték be.¹⁷

Képek a vonóvas, a boltív és a fal kapcsolatáról (forrás: saját)

A templom mai gyóntatófolyosóján, az 1925-ös feltárások alkalmával középkori pálcatagos ajtóra bukkantak. Elsőre azt feltételezték, hogy a kriptá lejárata lehetett, hiszen a templom padlóvonalától megközelítőleg 1,4 m-el mélyebben helyezkedik el. Ám a vizsgálatok során bebizonyosodott, hogy az ajtó vélhetőleg a kolostorból történő átjárást biztosította a szerzetesek számára. Ezt az a tény is alátámasztja, hogy a nyírbátori reformátustemplom északi oldalán hasonló pálcás kapuzat figyelhető meg a templomhajó szintjében. Ebből kifolyólag feltételezhetjük, hogy a templom padlója a maitól sokkal mélyebben helyezkedett el. Továbbá a *Jász Hírlap* 1939. december 30.-ai számában Komáromi József cikke olvasható, amiben arról ír, hogy karácsony táján ismerőseinek szándékozott megmutatni a műemléket, ám a gyóntatófolyosó festése során a lelkes festő „nápolyi sárgára bemeszelt” a műemléket, de írásában utal az ajtófaragvány feltáráskori állapotára. „(...) XV. századbeli ajtódarabot, egy gyönyörű gótikus kőfaragványt, mely eredeti nyerskőszínen, némi piros- és kékfestéknyomokkal egyike Magyarország legszebb műemlékdarabjainak. Ez az ajtófaragvány pontosan megegyezik a budapesti belvárosi templom északi kapubejáratával, azonos a méret, azonos a minta, valószínűleg egyazon mester kezéből került ki. (...) A gyóntatófolyosót azonban az ünnepekre kifestették és szépen befestették és eltüntették azt is, ami a legnagyobb műtörténeti

¹⁷ (Szántó 1974) 115-116.p.

érték a templomon.”¹⁸ A kapu a templom déli falának nyugatról 3. és 4. támpillére között helyezkedik el.

Baloldalon a jászberényi ajtó faragvány látható, jobboldalon pedig a nyírbátori református templomhajóba vezető pálcás ajtajának maradványai (forrás: saját)

A templom padlószintjének megemelése, vélhetőleg elhelyezésének volt köszönhető. Az eredeti kolostort és templomot közvetlen a Zagyva mellé építették. Az akkori mocsaras terület, a kolostor védhetőségének szempontjából előnyöket jelentett, de vélhetőleg a talajvíz okozta problémák miatt volt szükség a padlószint megemelésére.

1526-ban a törökök győzelmet arattak Mohácsnál. Hatvan 1544-es és Szolnok 1552-es elfoglalása előre vetítette Jászberény 1566-os elfoglalását is. A város török kézre jutása után kezdetét vették a hadászati átalakítások: árkok, sáncok ásása. A kolostornak a Zagyva által teremtetett, félig körbezárt, mocsaras, szigetes környezete tűnt a város leginkább védhető részének, így a törökök palánkvárukat a Zagyva és a Csincsá folyó által közrefogott területre építették. A ferencesek Jászberényt végül a tizenötéves háború után hagyták el, mikor maradásuk már ténylegesen lehetetlenné vált, mivelhogy a háború során Jászberény szinte teljesen elpusztult. A templom a török időben bizonyíthatóan más-más funkciókat kapott. A templomhajót istállónak, a szentélyt mecsetnek a sekrestyét pedig fürdőnek használták.¹⁹ A templomtér mecseté alakítása nem egyedülálló eset. A bácsi ferences templomot is

¹⁸ (MOB 1940) 20. Szám

¹⁹(Szántó 1974) 37,50,51.p.

hasonlóképpen alakították mecsetté ebben az időszakban.²⁰ Ám abban a megközelítőleg 140 évben míg Jászberény a török hódoltság része volt, a legnagyobb károkat a templomban a török-magyar hadakozás okozta. Egy alkalommal, mikor a törökök a magyar előre nyomulás miatt kénytelenek voltak elhagyni a jászberényi palánkvárat és Szolnokra menekülni, felrobbantották lőszertartalékaikat, hogy az ne kerüljön az ellenség kezére. A robbanás során a torony, a szentély és főleg a kolostor szenvedett nagyobb sérüléseket. Továbbá ennek a robbanásnak következtében tört le a már említett nyugati oromfal csúcsa is. Ezen felül a háztörténet az egész szentély megsemmisülését feltételezi, de a XX. század során feltárt szentély északi falában található középkori ablak ezt cáfolja. Szántó Konrád feltételezése szerint a krónikás a szentélyzáródás falai és a szentély csúcsíves ablakai feletti boltozat beomlása miatt hivatkozott a szentély teljes megsemmisülésére. Ezzel együtt az időszak második felében Jászberény város nagyrésze elpusztult és teljesen elnéptelenedett.²¹ A szerzetesek török kiűzését eredményező hadjáratok idején, 1660-ban tértek vissza Jászberénybe. Ám a jászok nem sokáig élvezhették a szabadságot. 1702-ben I. Lipót a Német Lovagrendnek adományozta a szabad jász kerületeket, ezzel jobbágysori körülmények közé taszítva a Jászokat. A város fellendülése csak 1745-től kezdődhetett amikor a Jász emberek saját pénzükön megváltották magukat. Ez az esemény máig fontos részét képezi a jászsági emberek identitásának.

A templom újjáépítése a XVIII. században vette kezdetét. Minden bizonnyal befolyásolta az újjáépítés jellegét a jóval korábban /1517. október 31-én/ a Luther Márton a wittenbergi vártemplom kapujára kiszögezett 95 tétele, melyben bírálta a katolikus egyház elvilágiasodását. Ez a cselekmény játszott indikatori szerepet a reformációs mozgalom kiindulásában, amely végig söpörte Európát. Tanainak építészeti szempontjából fontos részét képezte a középkori puritán értékrend megőrzése. A reformációs törekvések megfigyelése érdekében a katolikus egyház, véleményem szerint ambivalens megoldással válaszolt. A XVIII. század gazdasági és demográfiai fellendülése lehetővé tette, ekkora Magyarországra is eljutó barokk stílusban történő templom felújításokat és bővítéseket. A terv az egyház közösség növelése érdekében, a templomok díszes barokk belső terének kialakítása volt. Ennek és a demográfiai robbanásnak köszönhetően, a katolikus egyház a reformáció elterjedése mellett is képes volt megőrizni erejét. Azonban itt felfedezhető az előzőekben említett ambivalencia, miszerint a reformáció híveinek elvilágiasodással kapcsolatos kritikájára a templomok túldíszítésével reagáltak. Ez különösen a szerzetesrendeknél problémás, hiszen szembe megy középkori értékükkel és regulájukkal. A világi papság körében ez nem okozott nagyobb

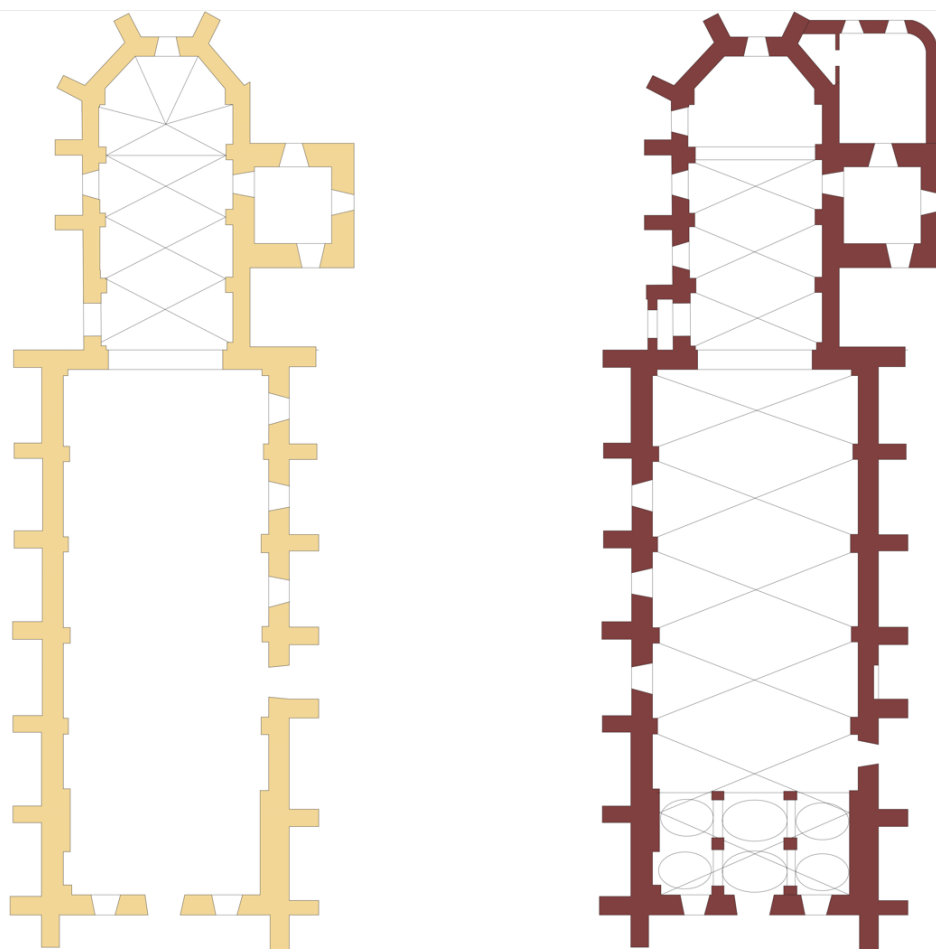
²⁰ (Horváth 1982) 174-176.p.

²¹ (Bánkiné 2001) 11-19.p.

problémát. Mivel a korszak vallás filozófiájában egyre elterjedtebb volt az a nézet, (ami teljesen szembement a középkori filozófiában fel-fel tűnő panteista tanításokkal) hogy miként minden Isten által teremtetett, így a felszentelt kegytárgyak ragyogása is segít létrehozni azt a szakrális állapotot, mely a kapcsolattartást teremti elő. Mint tudjuk a katolikus vallásban a templomok és a pap közvetítő szerepe kiemelten fontos. Ebben az olvasatban maga a felszentelt templom is egy „ereklye”, melynek barokk belsőjét átjárja a szakrális értelemben vett ragyogás. Másrészt a túldíszítés a profán világtól való elszakadást is szimbolizálta azzal, hogy nem világi látványt és tér élményt nyújt a hívőknek. Ez a tendencia a középkorban is érezhető volt, ám amíg ott épületszerkezeti térkezeléssel, kőfaragással, a fény játékaival hozták létre a nem evilági atmoszférát, addig a barokk építészet ezt, a díszítőelem halmozásával érte el.

A templom középkori részének átalakítása főleg a tönkremenetelüknek és megsemmisülésüknek volt köszönhető, néhány elemet viszont a barokk stílusba való integrálás miatt alakítottak át. Ilyen rész a boltozat, ami az első barokk átalakításkor cseh süveg boltozatot kapott. Továbbá a barokkban nagy szerepet játszó fény bejutása érdekében a hajó és a szentély északi oldalán 3 és 2 nagyméretű ablakot alakítottak ki, de a boltozás miatt bekövetkező belmagasság csökkenés következtében, a hajó déli oldalának három gótikus ablakát be kellett falazni. Helyükre kerültek kialakításra a kisebb ovális ablakok. A pálcázott gótikus kapuzat befalazása a padlószint megemelése miatt történt. Az átjárás érdekében a déli fal nyugati irányú 2. és 3. pillér között került kialakításra az új ajtó. Végül a legjellegzetesebb barokk átalakítás, az orgonakarzat kialakítása minek részeként az orgona fontos szerepet játszott a szertartások során. Az orgonakarzat kialakítása szinte minden ma is használatba lévő középkori templom esetében párhuzamot képez.

1710-re elkészültek az új faoltárok, amiket 1790-re rokokó oltárokkal cseréltek. Megközelítőleg a faoltárok felállításával egyidejűleg építették a fő oltárt is, aminek előkövetelménye kellett, hogy legyen a szentély helyreállítása. A szentélyt valószínűleg a korábbinál alacsonyabb, fiókos dongaboltozattal látták el, ezzel együtt a szentély feletti nyeregtetőnek is el kellett készülnie. A torony újjáépítését a háztörténet szerint az orgonakarzattal egyidejűleg, 1715 előtt már elkezdték. A középkori alapokra épített barokk tornyot vélhetőleg az 1720-as évre befejezték, mivel ekkor helyezték fel rá a barokk toronysisakot. A kolostort csak ezután, 1723-ban kezdték helyreállítani. 1751-re elkészült a templom hatodik oltára, amivel kapcsolatban csak az maradt fenn, hogy Szent János tiszteletére emelték. 1766-ban a szentélyt új nyeregtetővel látták el. 1768-ban készült a hat süvegboltozati mező fölé épített orgonakarzat, amit négy pillér tart.

A baloldali képen a középkori templom rekonstrukciós alaprajza, a jobboldalin pedig a barokk átalakítás utáni mai állapotot tükröző alaprajz látható. (forrás: saját)

Ekkor foghattak hozzá az új kriptá építéséhez is, így a templom hajója alatt két különálló kriptá jött létre, amiket később egybe nyitottak. 1769-ben a szentély boltozatát is a hajóéhoz hasonlóan süvegboltozatra cserélték. Ebben az évben építették a torony keleti falához csatlakozó sekrestyét, amit szintén csehsüvegboltozattal láttak el és félnyeregtetővel. 1770-re a templom elérte az addigi ellenreformációs mozgalom eszményében kitűzött célt. Impozáns barokk külsővel csalogatta be a híveket. 1780-ig befejezték a barokk oltárok, padozat és falfestmények elhelyezését, ekkora elkészült a torony külsejének barokkba öltöztetése is. Ezt követően az oltárokat egyre inkább dekorálták. Megjelentek dekorációs jellegű falpillérek a korintizáló oszlopfőmotívumok. A belső teret barokk és rokokó szobrokkal, még inkább díszes köntösbe öltöztették, végül az épület 1802-es barokk sisak felhelyezésével nyerte el lényegében mai külsejét.²²

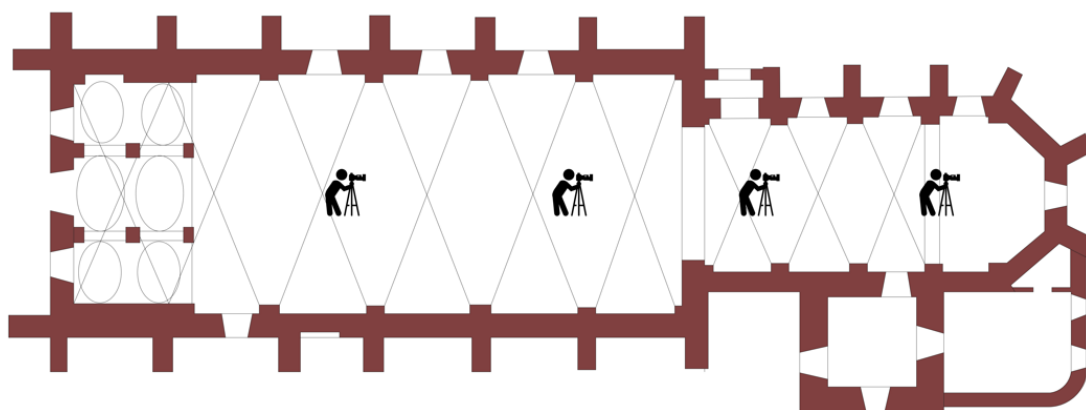
²² (Szántó 1974) 65-79.p.

A jászberényi ferences templom XV. századi lehetséges kinézetének rekonstrukciós rajza (forrás: zounuk.hu)

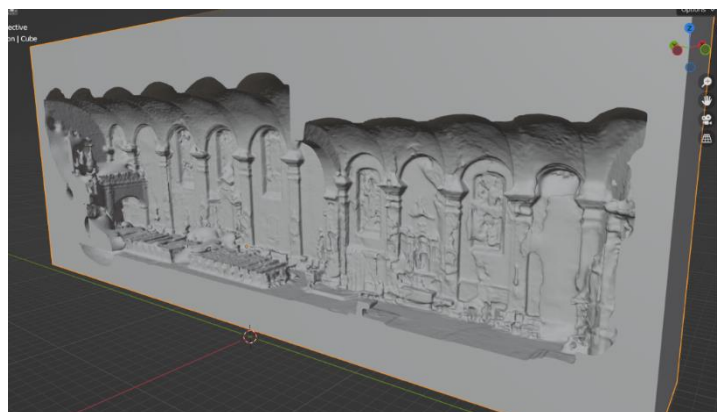
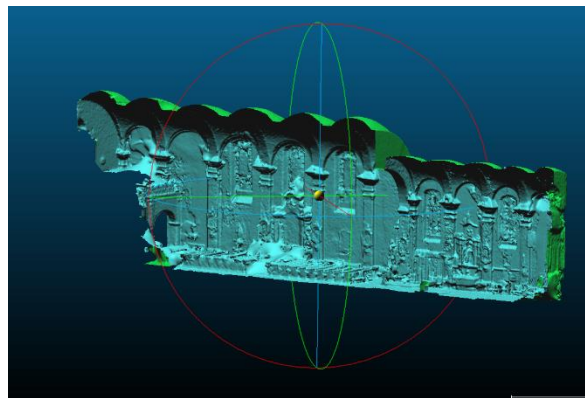
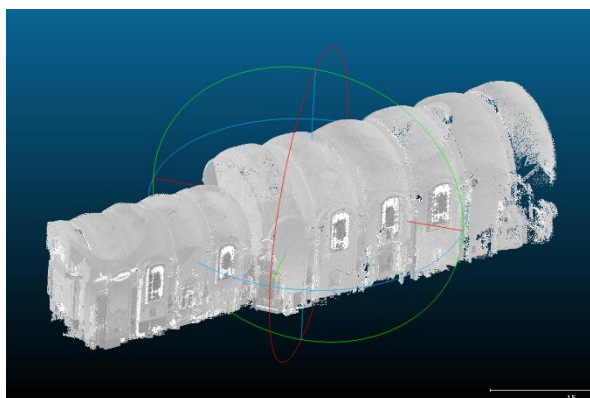
A templom belsőterében elvégeztük a korábban említett lézerszkenneres felmérést is. A felmérést a Debreceni Egyetem építőmérnök tanszékének tulajdonában lévő Stonex lézerszkennerral hajtottuk végre. A felmérés során két állást rögzítettünk a szentélyben és két állás a hajóban. Minden állás során 360°-os felvételt készítettünk.

A folyamat működése úgy zajlik, hogy a vízszintezett, állványra állított szkennel 360°-os szögben lézert vetít, ami a felületről „visszapattan”. A visszapattanás idejéből a lézer meghatározza a pont távolságát. A rögzített pontokból pontfelhőt hoz létre. Fontos a minél több állásból való felvétel készítése, mivel takarás esetén egyes részokról nem tud pontot felvenni a rendszer, ezért a későbbi pontfelhő generáláskor a területről nem kapunk felhasználható adatot. A rögzített pontokat a szkennel saját programja segítségével PTX. formátumba formáztam, majd CloudCompare segítségével a négy részleges pontfelhőből egy egészet hoztam létre. Az elkészült pontfelhő alakítása és egyszerűsítése a Meshlab nevű programmal történt. Majd az elkészült modellt elmetsettük Blender segítségével és az elkövetkezendő 3d nyomtatáshoz egy hasábkba helyeztük, a templom metszetének negatívját.

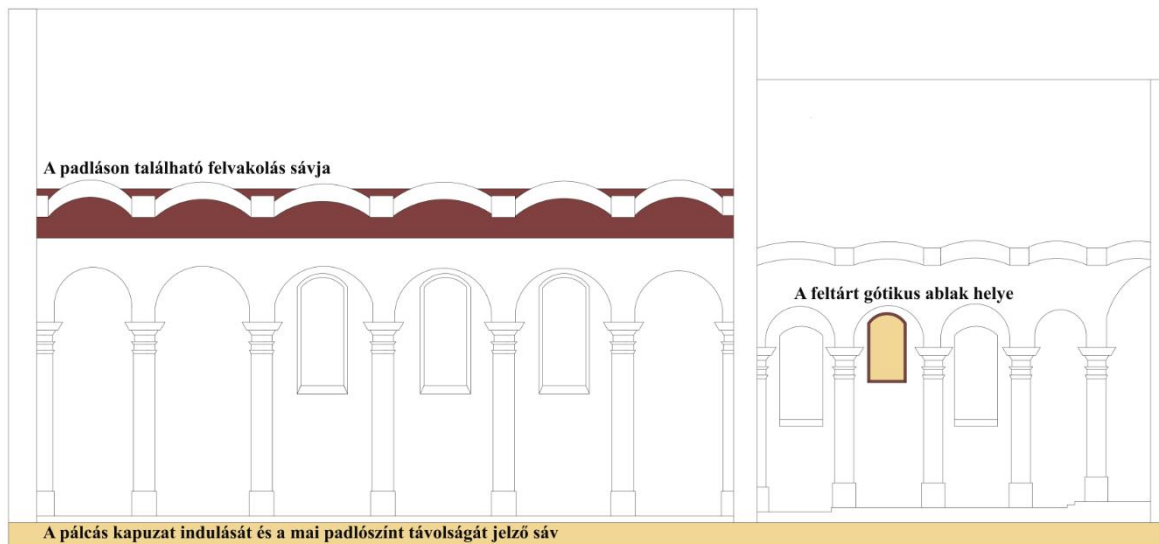
Magyarázó ábra a lézerszkennerral történő felvételek felvett állásainak helyeiről (forrás: saját)

Erre azért volt szükség, mert a templomtérből rögzített felvételek nem tükrözték volna a boltozat valódi kinézetét és félrevezető lett volna. Így a nyomtatás során elkészítendő objektum a templom hosszmetaszetéről készült felvétel negatívja lesz hasábba foglalva.

A bal felső képen a pontfelhők összeillesztett képe látható. A jobb felsőn a Meshlabbal létrehozott pontháló, a középsőn pedig a 3d nyomtatáshoz készített objektum (forrás: saját)

A lézerszkennerral készült felvétel hosszmetsete segítségével elkészített ábrán szeretném szemléltetni a templomtér belmagasságának változását, illetve a szentély középkori ablakának helyét.

A lézerszkenneres felmérés alapján elkészítettem a templom egy hosszmetsetének stilizált rajzát. A padlástéri lila sáv a padlás bevakolásának magasságát és szélességét jelzi. A padló vonal alatt húzódó keki vonal a pálcás középkori ajtó szintjét mutatja a templom padlójának mai vonalától. A szentélyben pedig a középkori ablak helyét jelöltem színessel. (forrás: saját)

VI. Gyöngyösi ferences templom

Habsburg birodalom XIX. századi Kataszteri térképe (forrás: Arcanum Digitális Tudománytár)

A Gyöngyös alsóvárosi ferences templommal kapcsolatban, Baranyai Béláné hagyatékából előkerült kéziratot használok elsődleges írott forrásként. A kézírata szerint Baranyi Béláné a XX. században Nagy Tamás definitör 1769-ben szerkesztett, háztörténeti kéziratát használta, saját kéziratának forrásaként. Nagy Tamás írásából kiderül, hogy ő még az átépítés előtt látta a templom eredeti középkori formáját.

Egyes feltételezések szerint a templom a XIV. század legelején épült és építtetője a Bánffy család lehetett. Első írásos emléke a Bakócz-kódexben található az 1494-es évből. A feljegyzés témája nyilvánvalóan a templom befejezésére vonatkozik Baranyai Béláné kézírata szerint.²³ „A török hordák 1526-ban a kolostort és templomot is földülták, de a ferencesek már 1531-re rendbe hozták. A barátok sohasem hagyták el városukat, templomukat, sőt oltalomleveleik birtokában töretlenül ellátták nemcsak a környék, hanem a távoli, török hódoltsági területek katolikusainak lelki gondozását is. 1579-ben hazánk hódoltsági területén már csak két kolostora volt a volt a ferenceseknek: Gyöngyösön és Szegeden”²⁴

²³ (KÖH LTSZ: 1957)

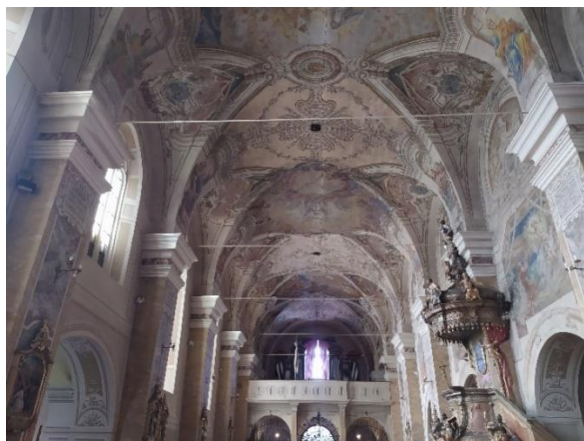
²⁴ (Misóczki 1990)

A templom látogatása során az leginkább szembetűnő rész a nyugati barokk kapuzat, előtér és torony. A középkori ferences templom jellegzetességeinek ismertetésekor megjegyeztem, hogy a tornyot, mindig a szentély mellé építették. A gyöngyösi templom esetében sincs ez másképp. A szentély északi oldalán megtalálható a kisebb eredeti középkori torony is. A templom beépítetlen szabad déli oldalán és a szentélyt határoló falon összesen tíz darab látható támpillér helyezkedik el. A hajót bevilágítása a középkori hagyományoknak megfelelően a déli oldalról történik, öt nagyméretű gótikus ablak segítségével. A szentélyt hasonlóképp öt ablak világítja be, három a déli, egy a keleti és egy az északi oldalról. Továbbá megfigyelhető még a hajó déli oldalához csatlakozó két barokk kápolna, a Loretói és Fájdalmas szűz kápolna.

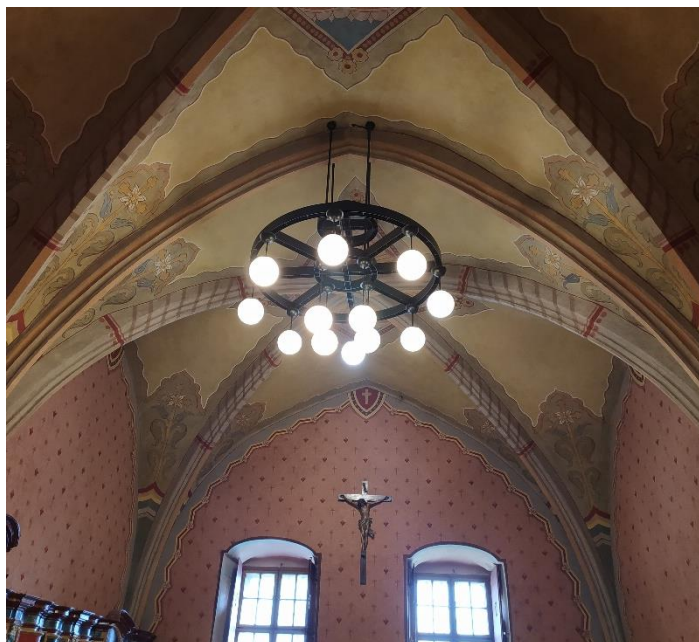
Kép a gyöngyösi ferences templomról madártávlatban (forrás: gyongyos.ofm.hu)

A templomba történő belépés után ismét nem mindennapi jelenségnek lehetünk tanúi. A gyöngyösi templom esetében kéthajós templomról kell beszélnünk. Az eredetileg egyhajós templom főhajója mellett kialakítottak egy mellékhajót is a templom egykori gyóntató folyosójából. Úgy vélem a már említett XVIII. századi demográfiai robbanásnak köszönhetően volt szükség a hajó rendhagyó bővítésére.

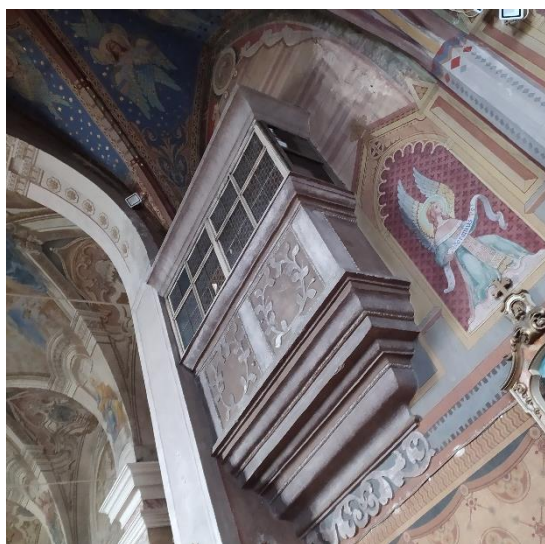

A baloldali képen a főhajó, jobboldali képen az utólag kialakított mellékhajó szerepel (forrás: saját)

A templom legrégebbi, a mai napig fennmaradt, középkori része a szentély. Boltozata későgótikus bordás keresztboltozat ugyanúgy, mint a sekrestyében. A szentély északi oldalához kapcsolódó a torony közvetlen hozzáférést biztosított a haranghoz a zsolozsma során.

Baloldalon a sekrestye középkori boltozata, jobboldalt a szentély középkori bordás keresztboltozata látható (forrás: saját)

A baloldali képen az oratórium kívülről, a jobboldalin belülről látható (forrás: saját)

A szentély északi oldalán szintén nem szokványos épületelem húzódik meg. Egy barokk oratórium.²⁵ Az oratóriumok más országokban gyakran a patrícusok vagy a templom mecénásainak helyei voltak. A gyöngyösi templomban, gyakran a teológia hallgatók foglaltak

²⁵ (KÖH LTSZ: 1957)

benne helyet a szertartások alkalmával, mikor a templomterem fűtetlen volt. A főhajót, a mai napig a Giovanni Battista Carlone tervei alapján 1718-ban elkészült fiókos dongaboltozat fedi. A középkori boltozatról szóló információ hiányában, a jászberényi tapasztalatból kiindulva belekezdtem a padlás átvizsgálásába, boltozatra utaló jeleket keresve.

A padlástérbe a nyugati barokk tornyon keresztül jutottam fel. A boltozat nagyon szép, rendezett kialakítású, hét boltszakaszra oszlik, amiket a jászberényi ferences templomhoz hasonlóan vonóvassal rögzítettek, hogy megakadályozzák a hajó falainak további nyílását.

A templom barokk padlásrészéről készült kép (forrás: saját)

A falak vizsgálata során ismételten, érdekes jelenségre bukkantam. Szinte az egész barokk padlásrész északi, keleti és nyugati falán eddigi megfigyelésem alapján nonfiguratív organikus fekete díszítő motívum fut végig. A templomtörténet szerint 1612 és 1663 között több engedélykérést is küldött a rend a templom renoválásával kapcsolatban, amiből többre engedélyt is kaptak a török városirányítástól. Így nem kizárt, hogy a motívumok török eredetűek. Az viszont biztos, hogy az 1718-as boltozás előtt kerültek fel, ami azt jelenti, hogy a templomhajó belmagassága a középkorban magasabb volt. Pont úgy, mint ahogy azt Jászberényben tapasztaltuk. Amennyiben a padlás ezen falai valóban a templomtér részét képezték, találnunk kellene boltozatra utaló jeleket, ám azok ez esetben sem figyelhetőek meg. Így arra a következtetésre jutottam, hogy a gyöngyösi ferences templom a jászberényihez hasonlóan a középkorban boltozatlan volt.

A képek a padlás falán körbe futó organikus, véleményem szerint törökkori mintát ábrázolják, az alsó kép mintája azonban eltér a többitől és kivehető motívumokat fedezhetünk fel rajta. (Az alsó kép diadalív fölötti falszakaszból készült. (forrás: saját)

Továbbá a boltozatok aránya szerint egyvonalban elosztva találtam a falból kiálló profilos kődarabokat. A kődarabok profilja megegyezik a gótikus boltozat bordázatáéval. Így vélhetőleg középkori darabok, de feltételezésem szerint később kerültek a ma elfoglalt helyükre a padlás falában. Véleményem szerint a lyukak, amikben most a boltozati borda darabok foglalnak helyet, talán a gótikus sík famennyezethez tartozó gerendafészekek lehettek. Ezen esetben a barokk boltozás után tölthették ki helyüket a boltozati darabokkal. Erre az is utal, hogy egyes helyeken a borda darabokat elforgatva helyezték el. Az egyik ilyen feltételezett fészeknél pedig a borda darab a fal előtt hevert. Egy másikon pedig kőműves szimbólumot is véltem felfedezni.

A padlás falában talált kőborda darabok, az alsó két képen látható a kőműves szimbólum is rajtuk (forrás: saját)

Ezen kívül látható volt még a padláson az eredeti középkori nyugati homlokzat falának kisebb maradványa is. Ez arra utal, hogy a templom nyugati oldalát megtoldották, ám ez fel van tüntetve a templomtörténetben, és a nyugati barokk torony is árulkodik róla. A gótikus padlástérre egy magas tűzfalon keresztül juthatunk át, ahol megfigyelhetjük a középkori boltozat rusztikus tetejét, illetve láthatjuk a középkori tornyot és padlást összekötő nyílást is. A harangot a barokk toronyba helyezték át, de meglepő, hogy a középkori torony milyen jó állapotban maradt fenn. Tehát úgy vélem kijelenthető, hogy a nyugati barokk torony építése, figyelmen kívül hagyva a középkori koldulórendi hagyományokat, csupán a reprezentáció célját szolgálta. A nagyméretű barokk torony, az impozáns nyugati homlokzattal nagyszerű képet nyújt, de remekül bemutatja templom kifelé való kommunikációját, melyet a reformációs mozgalmak is erőteljesen bíráltak.

A baloldali képen a gótikus boltozat látható, jobboldalin a középkori toronyba vezető nyílás (forrás: saját)

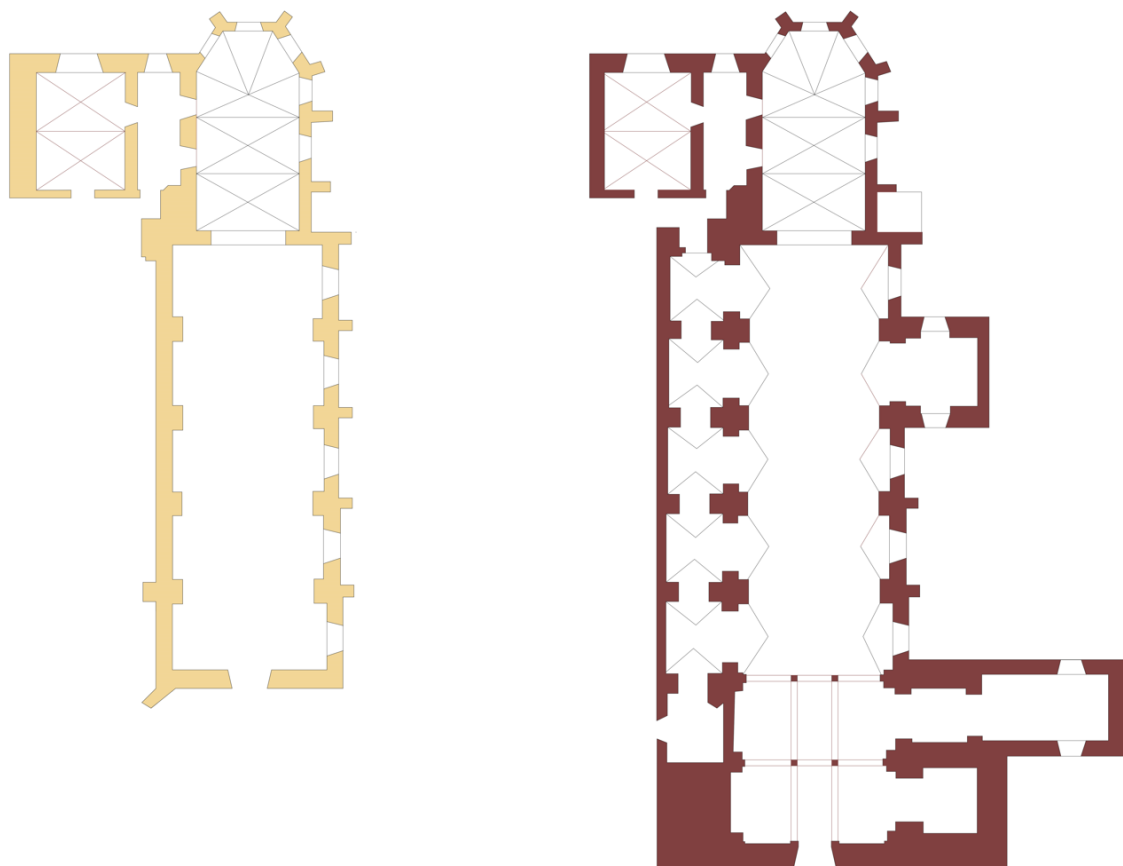
A középkori torony első emelete nyomasztó látványt tár elénk. A torony területének körülbelül egynegyed részén található egy börtöncella. Lehetséges, hogy a szerzetesek engedetlen viselkedés esetén kerültek oda. Az alacsony belmagasságú helységbe egy apró bevilágító juttat fényt. A falon különböző számok szavak és szimbólumok láthatóak. Építésének idejét nem tudtam meghatározni.

A baloldali kép a cellát belülről a jobboldali a kívülről ábrázolja (forrás: saját)

A törökök kiűzése után először a hajó boltozása mellett, szintén Giovanni Battista Carlone tervei alapján elkészítették a ma is látható diadalívet. A hajó falának síkjából toszkán fejezetű falpillérek emelkednek ki, amiket öt barokk homlokzatpár fed. A templomépítés

második fázisaként Szandter András egri kőműves megépítette a nyugati tornyot és a karzatot, amit két-két pillér tart. 1788-ban a szekularizáció okozta bezárás ellen úgy védekeztek, hogy a szerzetesek plébániai feladatokat kezdtek végezni, mivel az ilyen jellegű intézményeket nem zártak be.²⁶

Az általam készült illusztráció a templom elvi átépítését hivatott bemutatni, baloldali ábra a középkori templom vélt kinézetét ábrázolja, a jobboldali pedig a barokk átalakítás utánit (forrás: saját)

A gyöngyösi ferences templom átalakítása esetében elmondható, hogy a jászberényi ferences templommal ellentétben, az átalakítás során területe bővült. Az átalakítás ellenére gótikus rajzolata tisztán kivehető. Ellenben a templomtörténet alapján, az épület kevésbé volt kitett szerepben. A török hódoltság idején restaurációs munkákat is végezhettek a templomon, ezáltal a középkori mag nem szenvedett nagymértékű károsodást. Az átalakításának fő okai a korszerűsítés és barokk stílusjegyekbe való öltöztetés volt az ellenreformáció következtében. A török hódoltság után nagy hangsúlyt helyeztek a templom reprezentációs szerepére is. Ám mindezek mellett az átalakítás során a templom középkori, nem reprezentatív részeinek megőrzésére is figyelmet fordítottak, ellentétben a jászberényi templommal.

²⁶ (Misóczki 1990)

VII. Konklúzió és továbblépés

Mind a jászberényi, mind a gyöngyösi templom esetében nagymértékű barokk átalakításról beszélhetünk. Ám megfigyelésem alapján középkori templomok barokk átalakítását két csoportra tudjuk bontani: a helyreállításból, és a korszerűsítésből adódó átalakításokra. Ezen túlmenően pedig megkülönböztethetünk additív átalakítási formát, mely a templom bővítésével járt.

Mindkét templomról elmondható ugyan, hogy átépítéseik szembe mennek a középkori szerzetesrendi regulák szabályaival, de Gyöngyös esetében a fennmaradt középkori részletek megőrzése nagyobb hangsúlyt kapott, mint Jászberény esetében.

Továbblépésként szeretnék a bemutatott két templom további lézeres felmérésével és részletesebb dokumentációjával foglalkozni és a levont konklúzió alapján más ferences rendi templomok vizsgálatát lefolytatni.

Előzetes kutatást végeztem a nyírbátori minorita templomban, ahol foglalkoztam a templom helyszíni tanulmányozásával is. Azonban, ellentétben a tanulmány során vizsgált templomainkkal, a minorita templom középkori része nagymértékben károsodott. A XX. századi régészeti munkák során megállapították, hogy a templom mai diadalíve középkori és restaurálása során több kőműves szimbólumot is felfedeztek rajta. A templom kapcsán kutatómunkába kezdtem. Szeretném a tanulmányom tanulsága alapján a későbbiekben átfogóan elvégezni a nyírbátori templom elvi rekonstrukcióját és minél transzparensabb képet készíteni annak középkori kinézetéről, majd összevetni rendi építészeti sajátosságait az eddigiekben kutatott templomokéival.

Sajnálatos módon az idő múlásával egyre kevesebb emlékünkszobor marad fenn kultúránkból, melynek az építészeti emlékek egy kimondottan veszélyeztetett alfaját képezik. Ezért a műemlékvédelem napjainkban egyre fontosabbá válik. Jó érzés tudni, hogy a tanulmányommal és rekonstrukcióimmal, ha csak igen apró mértékben is, de hozzájárultam építészeti emlékeink megőrzéséhez és várom, hogy folytathassam ezt a munkát.

Irodalom jegyzék

Bánkiné. Molnár Erzsébet. 2001 Jászkunok a XVIII-XIX. században. Debrecen: Csokonai
ISBN: 963 260 168 8

Eco. Umberto. 2007. Művészet és szépség a középkori esztétikában. Budapest: Európa.
ISBN 978 963 07 8223 4

Fügedi. Erika. 1994. A koldulórendek elterjedése Európában és Magyarországon. In Haris Andrea, Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. (pp.:15-20.). Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal ISBN 963 7143 37 8

Horváth. Alice. 1982. Adatok Bács ferences templomának és kolostorának építéstörténetéhez. Művészettörténeti értesítő 1982. XXXI. évf. 1. szám. (pp.:174-181.).

Kristó. Gyula. 2003. Fejezetek az Alföld középkori történetéből. Szeged: Dél-alföldi évszázadok. ISBN 963 7237 57 7

Lorca. Andrés Martinez. 2022. A középkor filozófiája. Budapest: Lira.
ISBN 9788413544472-22023

Misóczki Lajos. 1990. Gyöngyös: A ferencesek plébániatemploma. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 391. szám;

Molnár. Erika. 1949. A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. Budapest: Szikra.

Panofsky. Erwin. 1986. Gótikus építészet és skolasztikus gondolkodás. Budapest: Corvina.
ISBN 963 13 2215 7

Selmeczi. László. 2007. A jászok betelepődése, a magyarországi jászok a 13-15. században. In Jászsági Évkönyv. (pp.:102-117.)

Sódor. Alajos. 2013. Gótika – Az építészet története. Budapest: Terc.
ISBN 978 963 9968 38 7

Szántó. Konrád. 1974. A jászberényi ferences templom története. Budapest: Ecclesia
ISBN 963 363 400 8

Szentkirályi. Zoltán. 2006. Tanulmányok A barokk formai objektivitásáról. In Válogatott építészettörténeti és elméleti tanulmányok. Budapest: Terc. ISBN 963 9535 44 3

Források

Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ. Műemlékek Országos Bizottsága. 1940. 20. szám

Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ. KÖH Tudományos Irattár Ltsz. 1957. Baranyi Béláné hagyaték.